

अध्याय : एक

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

भाषा भनेको वर्ण, रूप, शब्द, पदावली, उपवाक्य र वाक्यहरूको एकीकृत रूप हो, त्यही एकीकृत रूपले नै सिङ्गो सङ्कथन रूप धारण गरेको हुन्छ अनि कुनै खास अभिव्यक्ति दिएर अर्थ सम्प्रेषण गरेको हुन्छ। भाषाको सबै भन्दा सानो एकाइ रूप हो। रूप एकलैले अन्य रूपसँग मिलेर शब्दको निर्माण गरेको हुन्छ। शब्दले जुन वर्गगत वा कारकीय काम गर्छ त्यसलाई पद भनिन्छ भने एउटै पद वा एकभन्दा बढी पद मिलेर बनेको शब्द समुहलाई पदावली भनिन्छ। नाम पदावली, विशेषण पदावली, क्रियापदावली, क्रियायोगी पदावली आदि) पद पदावली मिलेर उपवाक्य र उपवाक्य मिलेर वाक्य बनेको हुन्छ अनि वाक्य मिलेर सिङ्गो अभिव्यक्तियुक्त सङ्कथनको निर्माण भएको हुन्छ। त्यसैले भाषालाई अर्थयुक्त सन्दर्भयुक्त तथा सम्प्रेषणयुक्त बनाउन शब्दले आधारभूत भूमिका खेलेको हुन्छ। अर्थयुक्त शब्दबिना त्यसभन्दा माथिल्लो भाषिक एकाइहरू नबन्ने भएकाले शब्दगत आधार भाषाको प्राण हो भन्न सकिन्छ।

शब्दभण्डारमा जति शब्द जान्यो भाषामा त्यतिनै पोख्त बन्न सकिन्छ। विभिन्न शैली र संरचनाको जानकारी भएपनि यदि व्यक्तिमा शब्दभण्डारको कमी छ भने उसलाई आफ्ना विचार धारणाहरू उपयुक्त ढङ्गले प्रकट गर्न गाह्रो हुन्छ। जसले गर्दा उसले भाषिक अर्थ सम्प्रेषण गर्न राम्ररी सक्दैन। शब्दभण्डारभित्र विभिन्न अर्थले युक्त शब्दहरू पर्दछन्। बनोटका आधारमा मूल र व्युत्पन्न, स्रोतका आधारमा तत्सम, तदभव र आगन्तुक वर्गका आधारमा नाम, सर्वनाम विशेषण, क्रियापद, क्रियायोगी, संयोजक, विस्मयादिबोधक र निपात कार्यका आधारमा विकारी तथा अविकारी र अर्थका आधारमा पर्यायवाची, विपरीतार्थी, अनेकार्थी, पारिभाषिक, प्राविधिक, सूक्ष्मतावाची (क्षुद्रवाची) स्थूलवाची आदि विभिन्न किसिमका शब्दहरू भाषामा हुन्छन्।

भाषा हुनका लागि शब्दको आवश्यकता पर्दछ। भाषा निर्माणको महत्त्वपूर्ण आधार तत्त्व शब्द हो। स्वर व्यञ्जन वर्णहरू मिलेर शब्द बन्दछन्। शब्द समूहबाट पदावली र पदावलीबाट वाक्य बन्दछन्। जुनसुकै भाषा बोल्दा, लेख्दा पढ्दा र सुन्दा व्याकरणको ज्ञान

आवश्यक पर्दछ । व्याकरणले बोल्ने वा लेख्ने नियम र भाषाका नियमहरूका बारेमा सिकाउँछ, जसको ज्ञानबाट बोलाइ र लेखाइ सीपको विकास हुन्छ । त्यसैले शब्दलाई भाषाको सार्थक लघुतम स्वतन्त्र एकाइको रूपमा लिइन्छ । शब्दलाई 'ध्वनि' आवाज कुनै अर्थको बोध गराउने अक्षर वा अक्षरहरूको समूह, मुखबाट उच्चारण हुने वा लेखिने सार्थक वर्ण समुदाय भनिएको पाइन्छ (ने.रा.प्र.प्र. २०४०:७०६) । समग्रमा भन्दा स्वतन्त्र रूपमा प्रयोग हुने भाषाको सानो तर अर्थपूर्ण एकाइलाई शब्द भनिन्छ । शब्दलाई भाषाको सार्थक एवम् लघुतम स्वतन्त्र एकाइको रूपमा लिइन्छ । भाषा विकास र विस्तारमा शब्दको केन्द्रीय भूमिका रहन्छ । कुनै पनि भाषामा पाइने शब्दहरूको समूहलाई शब्दभण्डार भनिन्छ (ढकाल र खतिवडा, २०६९:१६९) । कुनै भाषामा पाइने यावत् शब्दहरूको समूहलाई नै शब्दभण्डार भनिन्छ । बालबालिकाहरूको बोध र अभिव्यक्ति क्षमतालाई विकसित गर्दै लैजाने प्रारम्भिक तहदेखि नै विषयगत शब्दभण्डारको विकास गर्दै लैजानु पर्दछ । विद्यार्थीहरूले जति बढी शब्दहरू जान्दछन् त्यति नै बढी उनीहरूको शब्दभण्डारगत क्षमता विकसित हुँदै जान्छ । यसका लागि पाठ्यक्रम निर्माण गर्दा विद्यार्थीको स्तर, रुचि र आवश्यकतालाई मध्यनजर गरी त्यसै अनुरूप पाठ्यपुस्तक तय गर्नुपर्दछ ।

शब्दका अन्य प्रकारहरू पनि हुन्छन् । जस्तै: मूर्त अमूर्त, सरल, जटिल, अनुकरणात्मक, संक्षिप्त आदि । कुनै पनि शब्द अभिव्यक्तिका सन्दर्भ (बोलाइ र लेखाइ) मा बढी प्रयुक्त हुने किसिमका हुन्छन भने कुन शब्द ग्रहणका सन्दर्भ आवृत्ति एवम् प्रयोग तात्पर्यका दृष्टिले सबै प्रकार स्तरका व्यक्तिले अत्यधिक प्रयोग गर्ने तथा सबैले बुझ्ने किसिमका शब्दहरूलाई आधारभूत शब्द भनिन्छ । सामान्य भाषा प्रयोग व्यवहारका लागि आधारभूत शब्दको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । सबै शब्दले कोशीय तथा अभिधात्मक अर्थ मात्र नदिएर विभिन्न लाक्षणिक तथा व्यञ्जनात्मक तथा सन्दर्भ परक अर्थ पनि दिने गरेको पाइन्छ । कुनै शब्दले कोशीय वा सन्दर्भपरक अर्थभन्दा भिन्न संरचनात्मक अर्थमा पनि विशेष भूमिका खेलेको हुन्छ । पदावली स्तरका उखान, टुक्का लोकोक्ति आदिले पनि विशिष्ट अर्थ सम्प्रेषण गरेर शब्द स्तरकै काम गरेको हुन्छन् । यी सबैको जानकारी नभएसम्म व्यक्ति भाषामा पोख्त हुन सक्दैन ।

भाषाका शब्दभण्डारका सन्दर्भमा शब्दभण्डारले व्यक्ति वा विद्यार्थीहरूमा सङ्गृहीत हुने शब्दगत क्षमतालाई बुझाउँछ । शब्दभण्डार शिक्षणले धेरैभन्दा धेरै प्रकारका सक्रिय र

निष्क्रिय एवम् संरचनात्मक शब्दहरूको धारण क्षमताको विकासलाई जनाउँछ । शब्दभण्डार क्षमताको विकास नभएमा शब्दार्थ क्षमता कमजोर हुन्छ भने शब्दार्थ क्षमता र त्यसको उपयुक्त प्रयोग क्षमता विकास नभएका शब्दभण्डार क्षमताको कुनै अर्थ रहदैन ।

१.२ समस्या कथन

प्रस्तुत शोधकार्य कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा विधाअन्तर्गतको अनारको बोट कथामा समाविष्ट शब्दभण्डारको अध्ययनसम्बन्धी निम्न समस्यामा केन्द्रित रहेको छ :

समाविष्ट शब्द भण्डारको अध्ययन सम्बन्धी निम्न समस्यामा केन्द्रित रहेको छ :

- क) प्रयुक्त शब्दहरूको स्रोतगत स्थिति कस्तो छ ?
- ख) प्रयुक्त पद कुन-कुन पदवर्ग तथा बनोटमा आधारित छन् ?
- ग) ती शब्दको आवृत्तिगत अनुपात कस्तो छ ?

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

प्रस्तुत शोधकार्यका उद्देश्यहरू निम्नअनुसार रहेका छन् :

- क) समाविष्ट शब्दको स्रोत पत्ता लगाउनु,
- ख) समाविष्ट शब्दको बनोट तथा पदवर्ग पत्ता लगाउनु,
- ग) प्रयुक्त शब्दको अनुपात पत्ता लगाउनु ।

१.४ अध्ययनको औचित्य

भाषा शिक्षणमा शब्दभण्डारको महत्त्वपूर्ण स्थान रहेको हुन्छ । शब्द एक अर्थपूर्ण एकाई भएको हुनाले यसले सहजै अर्थ प्रदान गर्ने तथा वाक्य निर्माणमा पनि केन्द्रीय भूमिका निर्वाह गर्ने हुनाले यसको अध्ययनको औचित्य माथि प्रकाश पार्न सकिन्छ ।

प्रस्तुत शोधकार्य कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकको अनारको बोट कथा विधामा समाविष्ट शब्दहरूको स्रोत, वर्ग, बनोट, अनुपात, आवृत्तिसमेतका बारेमा आवश्यक जानकारी दिई शब्दभण्डारगत ज्ञानलाई अभिवृद्धि गर्न सहयोगी भूमिका निर्वाह गर्ने हुँदा प्रस्तुत अध्ययनको औचित्य स्पष्ट हुन्छ ।

१.५ अध्ययनको परिसीमा

प्रस्तुत शोधपत्र माध्यमिक शिक्षा परिषद्द्वारा स्वीकृति प्रदान गरिएको कक्षा नौ को नेपाली पाठ्यपुस्तकको अनारको बोट कथा विधामा समाविष्ट शब्दहरूसँग मात्र सम्बन्धित रहेको छ । यस अध्ययनलाई स्रोत साधन र जनशक्तिको अभाव तथा अन्य विविध समस्याका कारण निम्न लिखित सीमामा रहेर अध्ययन गरिएको छ :

- क) प्रस्तुत अध्ययन कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकको अनारको बोट कथा विधामा समाविष्ट शब्दभण्डारको अध्ययनमा सीमित रहेको छ ।
- ख) अनारको बोट कथा विधाबाट सङ्कलित शब्दलाई वर्णानुक्रममा राखिएको छ ।
- ग) शब्दहरूको अध्ययन स्रोत, कार्य र बनोटका आधारमा मात्र गरिएको छ ।
- घ) समाविष्ट शब्दहरूको आवृत्ति गणना गरिएको छ ।
- ङ) अध्ययनमा अभ्यास खण्डलाई समावेश गरिएको छैन
- च) प्रस्तुत अध्ययनमा शब्दहरूको सङ्ख्या र तिनको अनुपात पनि देखाइएको छ ।
- छ) अध्ययनबाट प्राप्त लक्ष्यका आधारमा सुझावहरू दिइएको छ ।
- ज) यी बाहेकका कुराहरू यस शोधकार्यको सीमाका रूपमा रहेका छन् ।

अध्याय : दुई

साहित्यको पुनरवलोकन

२.१ सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरवलोकन

भाषामा शब्दभण्डार निहित हुन्छ । भाषा संगसंगै व्यक्तिले नजानिदो पारामा शब्दभण्डारको ज्ञान हासिल गर्दछ । तसर्थ शब्दभण्डारको ज्ञान हासिल गर्नको लागि व्यक्तिले भाषा सिक्नु पर्दछ । भाषा सिकाई शारीरिक, मानसिक र बौद्धिक प्रक्रियासँग सरोकार राख्ने विषय हो । मानिसले भाषा कसरी सिक्छ, भन्ने कुरामा दुईवटा सिद्धान्त (व्यवहारवादी र मनोवादी) प्रतिपादित भएका छन् । यो शोधपत्र कक्षा नौको नेपाली किताब अन्तर्गतको कथा विधा र दैनिकी विधामा समावेश शब्दभण्डारको अध्ययन भएकाले र उक्त शब्दभण्डार विद्यार्थीको शैक्षिक र मनोवैज्ञानिक स्तरानुरूप भए नभएको पत्ता लगाउनु यसको उद्देश्य भएकाले भाषा सिकाइको व्यवहारवादी र मनोवादी दुवै सिद्धान्तसँग यो अध्ययन आधारित छ । यो सिद्धान्तको सारलाई निम्न अनुसार छुट्टाछुट्टै प्रयोग गरिएको छ :

क) व्यवहारवादी सिद्धान्त

यो सिद्धान्तले भाषा सिकाइ उत्तेजना र प्रतिक्रियाको परिणामस्वरूप हुने कुरालाई जोड दिन्छ । भाषा स्वतः प्राप्त हुने नभई सिक्दा सिकिने कुरा भएकाले सिकाई वातावरणलाई उत्तेजक बनाइनु पर्छ । सिकारुले भाषा सिक्दा तीनवटा चरण पार गरेर सिक्दछ । ती हुन् : उत्तेजना, प्रतिक्रिया र सवलीकरण कुनै पनि शब्द या भाषा सिक्न अभ्यास र पुनरनवृत्ति आवश्यक हुन्छ र यसले सिकाइमा स्थायित्व ल्याउँछ भन्ने यस सिद्धान्तको मूल मान्यता रहेको पाइन्छ । भाषा एक किसिमको बानी वा आदत हो र भाषा सिकाइको स्रोत इन्द्रियजन्य अनुभव हुन् भन्ने यसको मान्यता रहेको पाइन्छ ।

ख) मनोवादी सिद्धान्त

यो सिद्धान्त व्यवहारवादी सिद्धान्तका विरुद्धमा जन्मिएको सिद्धान्त हो । यस सिद्धान्तले भाषा सिकाइलाई मानिसको जन्मजात गुणको रूपमा लिन्छ । भाषा सिकाइमा नियन्त्रित वातावरण शिक्षण सामाग्री र व्यावहार आवश्यक मान्दैन । मनोवादीहरू भाषा सिक्ने मानिसको जन्मजात गुण हो तर यसमा वैयक्तिक भिन्नता भने हुन्छन् । यस सिद्धान्तले मानिसमा विशिष्ट सिर्जनशीलता हुन्छ जसले गर्दा उमेरको वृद्धि सहज रूपमा

भए भैं भाषा सिकाई पनि सहजरूपमा हुन्छ भन्ने कुरालाई जोड दिन्छ । भाषा स्वतन्त्र र अनियन्त्रित वातावरणमा सरल, सहज, स्वभाविक रूपमा सिकिने सिर्जनशीलताका कारण सीमित नियमका आधारमा असीमित कुराहरू सिकने, प्रयत्न र भूलका आधारमा भाषा आर्जन हुने मान्यता यस सिद्धान्तले राख्दछ ।

भाषाका क्षेत्रमा सबैभन्दा समृद्ध फाँट शब्दभण्डारकै हुन्छ । शब्दभण्डार छनोट र उपल्ला कक्षामा भन्दा तल्ला कक्षामा सचेतनापूर्वक गर्न जरुरी छ । शिक्षार्थीको उमेरसँग मनोविज्ञानको सम्बन्ध हुन्छ । भाषाको सिकाइ शारीरिक मानसिक र बौद्धिक प्रकृत्यासँग सम्बन्धित हुन्छ । विद्यार्थीको मनोविज्ञान (रुचि, इच्छा र तत्परता) लाई आधार मानेर स्तर उमेर अनुरूप शब्दभण्डारको प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ । शब्दभण्डार छनोट र सिकाउँदा मूर्त, सरल, नियमित, साध्यबाट क्रमशः अमूर्त, जटिल, अनियमित, असाध्य हुँदै जानुपर्छ । व्यवहारवादी र मनोवादी दुवै सिद्धान्तका आ-आफ्नै सकारात्मक पक्षहरू छन् । ती सकारात्मक पक्षहरूलाई समन्वित गरी पाठमा शब्दभण्डार समावेश गर्नु उचित हुन्छ । भाषाभित्र रहेका शब्दभण्डार सिकारुले सिकने र सिकारुको सिकाइ व्यवहारवादी र मनोवादी दुवै सिद्धान्त अनुरूप हुने भएकोले यो शोधपत्रको सैद्धान्तिक आधार पनि यी दुवै सिद्धान्त नै हुन् ।

२.२ सम्बन्धित साहित्यको पुनरवलोकन

भाषाको सर्वोपरि अङ्ग शब्द हो । भाषा सदैव शब्दहरूको सेरोफेरोमा रहेका हुन्छन् । भाषा सिकाइमा शब्दको महत्त्वपूर्ण स्थान रहेको हुन्छ । भाषिक सीप हासिल गर्नका लागि शब्दभण्डारको महत्त्वपूर्ण स्थान रहेको हुन्छ । शब्दहरूको कतिपय स्थानमा र परिस्थितिमा व्यक्तिले आफ्ना विचार, धारणा र अभिव्यक्ति गर्नबाट वञ्चित हुन्छ । साथसाथै ज्ञान आर्जनबाट पनि पछि पर्नुपर्ने स्थिति हुन्छ । पाठ्यपुस्तकमा कस्ता शब्दहरू (सरल/जटिल) प्रयोग गर्ने, कुन स्रोतका कति, कुन वर्गबाट कति शब्दहरू समावेश गर्ने भन्ने कुरामा ख्याल गर्नुपर्ने हुन्छ । यसका लागि शब्दभण्डार समबन्धी व्यापक खोज तथा अनुसन्धानको आवश्यक हुन्छ । कुनैपनि अनुसन्धान सुरु गर्नु अघि त्यस सम्बन्धी केकस्ता अध्ययन भएका छन् र के कति गर्न बाँकि छन् भन्ने कुराको अध्ययन विश्लेषण गर्नु आवश्यक छ । मैले यो अनुसन्धान तयार गर्दा म भन्दा अग्रज र विद्वानहरूबाट गरेको अनुसन्धानलाई निम्नानुसार गरिएको छ :

नेपालमा मात्र नभएर विश्वभर नै शब्दभण्डार सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान भएका छन् । सर्वप्रथम सन् १९२१ मा थर्नडाइकले पछि १९२६ मा हर्वले प्रौढ भाषा सम्बन्धी अध्ययन गरेका छन् । नेपालमा पनि भाषा या शब्द सम्बन्धी थुप्रै अध्ययन भएका छन् ।

राना (२०३६) द्वारा कक्षा ८ मा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूको कठिन शब्दहरूको अर्थ र वाक्यमा प्रयोग शीर्षकमा अध्ययन गरेको पाइन्छ । उक्त अनुसन्धानमा कक्षा आठमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीको स्तर अनुरूप कठिन शब्दहरूको अर्थ र वाक्य प्रयोग छ कि छैन भन्ने उद्देश्य राखिएको छ (राना, २०३६ : ४) । यो अनुसन्धानमा पुस्तकालय विधि लगायत अन्य केही विधिलाई पनि प्रयोग गरिएको छ । उक्त अनुसन्धानबाट कक्षा आठमा अध्ययन गर्ने बालबालिकाहरूको लागि कथा विधामा प्रयोग भएका शब्दहरूको स्तर बढी भएको, कथामा बढी मात्रामा नयाँ शब्दहरूको प्रयोग भएको शब्द अध्ययन सम्बन्धी अभ्यास कम भएको कुराहरूको उल्लेख गरी शब्दार्थ शिक्षणमा विभिन्न विधिहरू अपनाउनुपर्ने, नयाँ शब्दहरूमा पर्याप्त अभ्यास गराउनु पर्ने जस्ता सुझावहरू समेत दिइएको छ (राना, २०३६ : ५४) ।

दुवाडी (२०६२) द्वारा “कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन” शीर्षकमा भएको पाइन्छ । कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकभित्र रहेका कथा विधाका शब्दभण्डारगत स्थितिको आँकलन गर्नु, शब्दभण्डारलाई स्रोत, वर्ग, बनोट र आवृत्तिका दृष्टिले विश्लेषण तथा वर्गीकरण गर्नु, आवृत्ति निर्धारण गर्नु शब्दभण्डार सम्बन्धी कमी कमजोरी औँल्याई सुधारका लागि सुझाव दिनु उक्त अध्ययनका उद्देश्य रहेको पाइयो । पुस्तकालयीय विधि र विश्लेषण विधि अपनाइ उक्त शोध गरेको पाइन्छ । सर्वनाम, विशेषण र अव्ययका दृष्टिले कक्षा नौको तीनवटै कथा एकै ठाउँमा शब्दभण्डार उपयुक्त पाइनु, बढी हिन्दी, आगन्तुक र हिन्दी मिश्रित नेपाली भाषाको प्रयोग बढी रहनु, समास, सन्धि, द्वित्वद्वारा निर्मित शब्दहरू रहेको संरचनात्मक दृष्टिले उपयुक्त मानिएको पाइयो भने कठिन अर्थ भएका शब्दहरूलाई बढी जोड दिई आवृत्ति गर्ने ठाउँमा नगरेको देखिन्छ । सहिद कथामा २६७१, खड्गबहादुर कथामा १२४३ , शिशिर वसन्त कथामा २२८८ शब्द रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

निरौला (२०६७) द्वारा “कक्षा पाँचको मेरो नेपाली किताबमा प्रयुक्त शब्दहरूको आवृत्ति गणना” शीर्षकमा अध्ययन भएको पाइन्छ । कक्षा पाँचको मेरो नेपाली किताबमा

प्रयुक्त शब्दहरूको स्रोत र वर्ग पहिल्याउने, शब्दहरूको आवृत्ति गणना गर्ने, शब्दहरूको विवरणको स्थिति देखाउने तथा आवृत्ति गणनाका आधारमा पाठमा प्रयुक्त शब्दहरूको उपयुक्ता र अनुपयुक्ता बारे सुझाव पेश गर्ने जस्ता उद्देश्यहरू राखी उक्त अध्ययन गरेको पाइयो (निरौला, २०६७ : ३) । आवृत्ति गणना विधि अपनाई शोध गरेको पाइयो । कक्षा पाँचको मेरो नेपाली किताबका समग्र पाठहरूको सङ्ख्या १६७७ रहेकोमा तत्सम स्रोत अन्तर्गतका ५९५ वटा, तद्भव स्रोतका ८९८ वटा, आगन्तुक स्रोतका १५८ र अनुकरणात्मक शब्दहरू २६ रहेको निष्कर्ष निकालिएको पाइन्छ । कतिपय शब्दहरू शिक्षणीय दृष्टिले कठिन भएको निष्कर्ष निकालिएको पाइन्छ (निरौला, २०६७ : ५२) । दैनिक व्यवहारमा प्रयोग हुने शब्दहरूलाई भाषा पाठ्यपुस्तकमा समावेश गर्दा ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने सुझाव समेत पेश गरेको पाइन्छ (निरौला, २०६७ : ५५) ।

अधिकारी (२०६०) द्वारा 'कक्षा आठ पूरा गरेका विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार क्षमताको अध्ययन' सम्बन्धी अनुसन्धान भएको पाइन्छ । उक्त अनुसन्धानमा कक्षा आठ पूरा गरेका विद्यार्थीहरूको हाम्रो नेपाली किताबमा समाविष्ट शब्दभण्डार सम्बन्धी क्षमता के कस्तो छ ? ग्रामीण तथा शहरी क्षेत्रको विद्यार्थीको शब्दभण्डार क्षमता, छात्र तथा छात्राहरूको शब्दभण्डारको क्षमता, उक्त कक्षा पूरा गरेका नेपाली पहिलो भाषा हुने र नेपाली दोस्रो भाषा हुने विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार क्षमता जस्ता पक्षलाई समस्याका रूपमा महत्त्व दिएका छन् (अधिकारी, २०६० : २) । उक्त अनुसन्धानका माध्यमबाट ग्रामीण क्षेत्रको विद्यार्थीहरूको समग्र शब्दभण्डार क्षमता सन्तोषजनक रहेको, पहिचानात्मक दृष्टिले छात्रहरूको तुलनामा छात्राहरूको शब्दभण्डार क्षमता बलियो रहेको, पहिलो नेपाली भाषी विद्यार्थीको तुलनामा दोस्रो नेपाली भाषी विद्यार्थीमा शब्दभण्डार क्षमता कमजोर रहेको जस्ता निष्कर्षहरूनिकाली उपयुक्त सुझाव समेत प्रस्तुत गरिएको छ (अधिकारी, २०६० : ४८) । शब्दभण्डार भाषिक क्षमताका विकासका निम्ति अपरिहार्य कुरा भएको हुँदा पाठ्यपुस्तक निर्माणको क्रममा विद्यार्थीको क्षमता सुहाउँदो किसिमबाट शब्दभण्डारहरू समावेश गर्नुपर्ने, पाठ्यपुस्तकमा शब्दहरूको चयन गर्दा क्षेत्र, लिङ्ग, भाषिक पृष्ठभूमि, स्थानीयता आदि पक्षलाई ध्यानमा राखी पाठ्यपुस्तकमा शब्दभण्डारको प्रयोग गर्नुपर्ने, उपयुक्त शिक्षण विधि र पर्याप्त अभ्यासको प्रयोग गर्नुपर्ने, खास तहका भाषा पाठ्यपुस्तकहरू तयार पार्दा तिनको व्यापक योजना तयार गर्नुपर्ने कुरालाई सुझावको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

ज्ञवाली (२०६०) द्वारा ले कक्षा ७ को हाम्रो नेपाली किताबमा प्रयुक्त शब्दभण्डारको विश्लेषण गरिएको छ। उक्त अध्ययनमा कक्षा ७ को हाम्रो नेपाली किताबमा प्रयुक्त शब्दहरूको स्रोत र वर्ग र तिनको वितरण, शब्दहरूको आवृत्ति र शब्दहरूको उपयुक्तता जस्ता समस्याहरूमा केन्द्रित रहेको छ। तिनै समस्यालाई आफ्नो उद्देश्य मानी अध्ययन अनुसन्धान गरिएको उक्त शोधकार्यमा पुस्तकालयीय विधिलाई प्रधानता दिएको पाइन्छ (ज्ञवाली, २०६० : ३)। कक्षा ७ को हाम्रो नेपाली किताबमा जम्मा २३ वटा पाठ रहेको, तिनै स्रोतको (तत्सम, तत्भव र आगन्तुक) शब्दहरू समाविष्ट रहेको निष्कर्ष निकालेका छन्। संस्कृत स्रोतका शब्दहरू ४७.५७ % तत्भव ४०.६७%, आगन्तुक बाँकी रहेको उनको अध्ययनले बताउँछ। वर्गगत दृष्टिले उक्त पाठ्यपुस्तकमा आठ वर्ग (नाम, विशेषण, क्रिया, क्रियाविशेषण, सर्वनाम, निपात, नामयोगी, संयोजक) मा विभाजन गरिएको, केही शब्द अत्याधिक रूपमा आवृत्ति जस्तै :- क्रियावर्ग १-४४३ पटकसम्म आवृत्ति भएको उल्लेख गरिएको छ। भाषामा शब्दभण्डार महत्त्वपूर्ण भएकोले शब्दलाई समानुपातिक रूपमा स्थान दिई पाठ्यपुस्तक निर्माण गरिएमा राम्रो हुने, शब्दहरूको चयन गर्दा छनोट र स्तरणको सिद्धान्तलाई ध्यानवक परिपालना गर्दा राम्रो हुने, भाषा पाठ्यपुस्तकमा पनि कतिपय शब्दहरू अशुद्ध वर्णविन्यासगत त्रुटि देखिएकाले तिनीहरूलाई शुद्ध र स्पष्ट बनाउनु पर्ने जस्ता उपयुक्त किसिमका सुझाव समेत दिइएको छ (ज्ञवाली, २०६० : ४७)।

कार्की (२०६५) द्वारा कक्षा ७ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथा र जीवनी विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको आवृत्ति गणनाको अध्ययन शीर्षकमा शोधकार्य गरिएको पाइन्छ। उक्त शोधकार्यमा कक्षा ७ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथा र जीवनी विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको उपयुक्तता, शब्दवर्गको वितरणको स्थिति, शब्दभण्डारको आवृत्ति जस्ता कुरालाई उद्देश्यको रूपमा हेरिएको छ (कार्की, २०६५ : २)। यसमा पुस्तकालयीय पाठ्यपुस्तक विधिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ (कार्की, २०६५ : ४)। उक्त अध्ययनका अनुसार कक्षा ७ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथा र जीवनी विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारमा नाम, सर्वनाम, विशेषण र अव्यय वर्गका शब्दहरू रहेको, आवृत्ति भने सरल शब्दको मात्र भएको कठिन शब्दको आवृत्ति कमैमात्रामा भएको निष्कर्ष निकालेका छन् (कार्की, २०६५ : ५३)।

भण्डारी (२०६८) द्वारा 'कक्षा दशको नेपाली किताबमा प्रयुक्त जीवनी विधामा समाविष्ट शब्दभण्डारको अध्ययन' शीर्षकमा शोधकार्य भएको पाइन्छ। उक्त अध्ययनमा शब्दहरूको स्रोत, वर्ग, वनोट प्रक्रिया, आवृत्ति क्रम पत्ता लगाउने उद्देश्य राखिएको पाइन्छ (भण्डारी, २०६८ : २)। उक्त अध्ययनमा सामाग्री सङ्कलन विधि, पुस्तकालयीय विधि र पाठ्यपुस्तक विधि लाई प्रयोग गरिएको पाइन्छ (भण्डारी, २०६८ : ३)। शब्दभण्डार भाषामा महत्त्वपूर्ण भएको हुँदा शब्दभण्डार छनोट र स्तरणमा ध्यान पुऱ्याइ विद्यार्थीको स्तर, क्षमता आवश्यकतालाई मध्य नजर गरी भाषा पाठ्यपुस्तक निर्माण गरिनुपर्ने कुरामा सुझाव दिएका छन् (भण्डारी, २०६८ : ४४)।

शर्मा र पौडेल (२०६०) द्वारा 'नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण' पाठ्यपुस्तकमा शब्दभण्डार शिक्षणसँग सम्बन्धित भएर चर्चा गरिएको छ। यसमा हरेक समयमा शिक्षणका क्रममा नयाँनयाँ शब्दहरू प्रयोगमा आउने र ती शब्दहरू दोहोरिने गर्छन्। यतिमात्र नभई एउटै शब्दले विभिन्न संरचनात्मक आकृति लिएर देखापर्ने र प्रसङ्ग अनुसार बेग्ला बेग्लै अर्थ र अभिप्राय बहन गरेर समेत प्रयोगमा आउने भएकाले भाषा शिक्षणमा शब्दभण्डार क्षमताको यथेष्ट विकास गर्नुपर्ने खाँचो औल्याएका छन्। भाषालाई ग्रहण र अभिव्यक्तिगत दृष्टिले अर्थपूर्ण बनाउन, आशयपूर्ण बनाउन, प्रभावकारी बनाउन र सोही अनुरूप शब्दको उपयोग गर्ने सीप हासिल गराउन शब्दभण्डार क्षमताको महत्त्वपूर्ण स्थान हुन्छ भन्ने कुरालाई उक्त शीर्षकमा उल्लेख गरिएको पाइन्छ (शर्मा र पौडेल, २०६० : ४३)।

निरौला (२०६९) द्वारा पनि शब्दभण्डार सम्बन्धी अध्ययन गरिएको छ। निरौलाले कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन शीर्षकमा शब्दलाई विभिन्न दृष्टिले अध्ययन गरिएको पाइन्छ। उक्त अध्ययनको प्रमुख उद्देश्यको रूपमा शब्दहरूलाई वर्गको दृष्टिले, स्रोतका आधारमा वनोट प्रक्रियाका आधारमा र आवृत्तिका आधारमा अध्ययन विश्लेषण गर्नु रहेको छ (निरौला, २०६९: ४)। उक्त अध्ययनमा पुस्तकालयीय विधि, तथ्याङ्क सङ्कलन विधिलाई प्रयोग गरिएको छ (निरौला, २०६९: ५)। अ. व. श. वर्णबाट शुरू भएका वर्णहरू धेरै भएको स्तरगत दृष्टिले पाठ्यपुस्तकमा प्रयोग भएका शब्दहरू उपयुक्त रहेको, शब्दहरूको आवृत्तिक्रम उपयुक्त रहेको कुरा निष्कर्ष निकालिएको छ (निरौला, २०६९: ४५)।

शब्दभण्डार सम्बन्धी अध्ययन प्राचीन समयदेखि नै भएको पाइन्छ । नेपाली भाषाको शब्दभण्डार सम्बन्धी अध्ययन पूर्वाद्ध समयमा केही कम अध्ययन अनुसन्धान भएपनि उत्तरार्द्ध समयमा निकै अध्ययन अनुसन्धान भएका छन् । यद्यपि शब्दभण्डार दिनप्रति दिन बढ्ने र यसको क्षेत्र विस्तृत हुने हुनाले यी अध्ययन अनुसन्धानले मात्र शब्दभण्डारसम्बन्धी अध्ययन र क्षमता अभिवृद्धिमा पूर्णता ल्याउन सक्दैन । यी अध्ययनहरूमा कुनैले एक पक्षलाई, कुनैले शब्दको स्रोत, वर्ग, छनोट प्रक्रिया आदि उद्देश्यमा केन्द्रित भएर रहेका छन् । प्रायः अनुसन्धानहरू मा. वि तहको पाठ्यपुस्तकमा रहेका विधामा आधारित रहेता पनि कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकाको जीवनी र निबन्ध विधामा समाविष्ट शब्दभण्डारको अध्ययन हालसम्म नपाइएकाले प्रस्तुत शोधकार्य कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट शब्दहरूको स्रोत, वर्ग, बनोट र आवृत्तिक्रम जस्ता उद्देश्यमा केन्द्रित भई यो अध्ययन अनुसन्धान गर्नु औचित्यपूर्ण हुने अपेक्षा गरेकी छु ।

२.३ पुनरवलोकनको उपादेयता

अनुसन्धान कार्यमा विभिन्न शोध तथा खोज अनुसन्धानको पुनरवलोकन गरी अध्ययन निर्माण गरिएको छ । समग्र अनुसन्धान प्रक्रियाको मुख्य अभिन्न अङ्गको रूपमा पुनरवलोकनलाई लिइन्छ । जसले अनुसन्धान प्रक्रियाको प्रत्येक चरणको बारेमा सही निर्णय गर्न सघाउ पुऱ्याउँछ । प्रस्तुत अध्ययनको पुनरवलोकनले अनुसन्धानकर्ताको आन्तरिक रूपबाट इच्छित भएको र रुचि रहेको क्षेत्र के कस्ता समस्याहरूबाट भेलिदै आएका छन् भन्ने कुरामा केन्द्रित भई प्रथमतः अध्ययन भएको छ । अध्ययनका क्रममा के कस्ता समस्या अध्ययन भएको छैन सो कुराको जानकारी गराउँछ । आफूले छनोट गरिएको समस्यालाई उचित र सही ढङ्गले प्रस्तुत गर्न यसको क्षेत्र निर्धारण गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ । पुनरवलोकन बिना सम्बन्धित क्षेत्रमा गरिएका अनुसन्धानको कुनै औचित्य रहदैन ।

कथामा समाविष्ट शब्दभण्डारको अध्ययन र सम्बन्धित साहित्यको पुनरवलोकन एक आपसमा सम्बन्धित भएकोले माथि प्रस्तुत पुनरवलोकनले मैले खोजेको अध्ययनलाई सघाउँ पुऱ्याएको छ । अनारको बोट कथामा समाविष्ट शब्दभण्डारको अध्ययनको पुनरवलोकन भाषामा शिक्षणमा प्रचलित शब्दहरूको स्रोत, वर्ग, अनुपात र आवृत्ति समेतको बारेमा आवश्यक जानकारी दिई शब्दभण्डारगत ज्ञानलाई अभिवृद्धि गर्न सहयोग गर्दछ । पाठ्यपुस्तकलाई सरल, स्तरीय र उपयोगी बनाउनका लागि शब्दभण्डारको महत्वपूर्ण

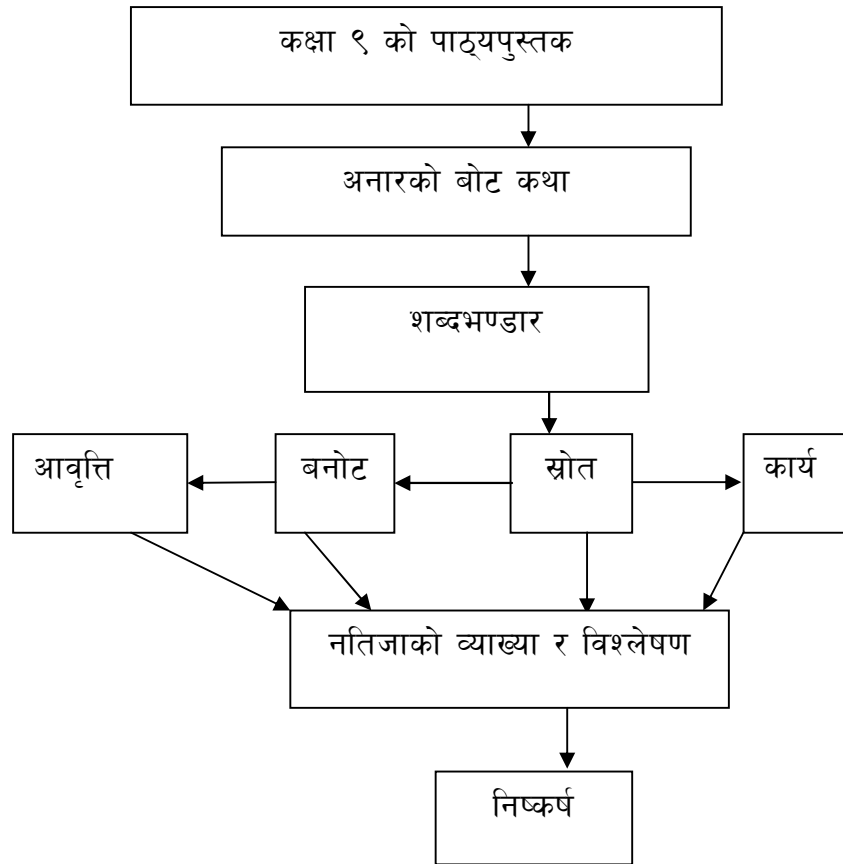
भूमिका हुने हुँदा यसले तह अनुसार पाठ्यपुस्तकमा शब्द समावेश भए नभएको व्यवहार उपयोगी र स्तर अनुकूल भए नभएको थाहा पाउन मद्दत गर्दछ साथै पूर्व अध्ययन तथा अनुसन्धानले समेट्ने नसकेका विषयवस्तुलाई समेट्ने मद्दत पुऱ्याउँदछ ।

मैले रोजेको क्षेत्रमा अनारको बोट कथामा समाविष्ट शब्दभण्डारको अध्ययन नभएको र अरू अध्ययन भन्दा फरक किसिमको रहेको छ । अनुसन्धान गर्दा के कसरी गर्ने, कस्ता विधिको प्रयोग गर्ने, के के समस्याहरूलाई कसरी अध्ययन गर्ने भन्ने कुराको जानकारी प्रस्तुत पुनरवलोकनबाट थाहा पाइएको छ । यसर्थमा शब्दभण्डारगत अध्ययन गर्ने क्रममा मलाई पुनरवलोकनले अध्ययन विधि स्रोत र सामग्री जस्ता कुरामा सहयोग गरेको छ ।

२.४ अवधारणात्मक ढाँचा

शब्द शब्दको योगबाट वाक्यात्मक वा सङ्कथानात्मक अभिव्यक्ति तयार हुन्छ । जसमा भाषिक अर्थ प्रवाह शब्दको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । कुनै शब्दले सोभो अर्थ प्रदान गर्दछ, कुनै शब्दले लक्षणा अर्थ प्रदान गर्दछ भने कुनै शब्दले अभिधा र लक्षणाले व्यक्त गर्न नसेको अर्थ प्रदान गर्दछ । शब्दलाई एक वा एक भन्दा बढी रूपबाट बनेको अर्थयुक्त भाषिक एकाइका रूपमा पनि लिइन्छ । यस अध्ययनमा शब्दको स्रोत, वनोट र कार्यको अध्ययन गरिएको छ । पाठमा प्रयुक्त शब्दलाई स्रोतका आधारमा, वनोटको र कार्य आधारमा छुट्याइएको छ ।

कुनै भाषामा पाइने र प्रयुक्त हुने यावत् शब्दहरूको समुहलाई शब्दभण्डार भनिन्छ । कुनै पनि भाषाको लघुतम सार्थक संरचना घटक शब्द हो भने यिनै शब्दहरूको टुकुटि नै शब्दभण्डार हो । शब्दलाई स्रोत, वनोट र कार्यको आधारमा वर्गीकरण गरिएको छ । कार्यका आधारमा क्रियापद, नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रियाविशेषण, नामयोगी, संयोजक, निपात र विस्मयादिबोधक पर्दछन् । स्रोतका आधारमा तत्सम् तदभव र आगन्तुक शब्दहरू पर्दछन् । प्रस्तुत शोधकार्य यिनै शब्दका आधारमा गरिएको छ । यस अध्ययनको अवधारणात्मक ढाँचा चित्रात्मक रूपमा स्पष्ट पारिएको छ :

उपयुक्त रेखाचित्रबाट के थाहा हुन्छ भने प्रस्तुत शोधकार्य कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकको अनारको बोट कथा विधामा समाविष्ट शब्दहरूको स्रोत, बनोट र कार्यको आधारमा नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रियापद, क्रियायागी, नामयोगी, निपात, संयोजक र विस्मयादिबोधक अध्ययन गरिएको छ ।

अध्याय -तीन

अध्ययनको विधि र प्रक्रिया

३.१ अध्ययनको ढाँचा र विधि

कुनैपनि कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन विभिन्न किसिमका विधि र तौर तरिकाहरूको आवश्यकता पर्दछ। एउटा मात्र विधि प्रक्रियाको उपयोग गरेर तयार गरिएको अध्ययन अनुसन्धान त्यति प्रभावकारी र विश्वसनीय हुँदैन। यस अनुसन्धानमा मूलतः पुस्तकालयीय, पाठ्यपुस्तक, वर्णनात्मक विश्लेषण विधिको अवलम्बन गरिएको छ।

३.२ जनसङ्ख्या, नमुना र नमुना छनौट रणनीति

प्रस्तुत अध्ययनमा कक्षा नौको नेपाली परिमार्जित पाठ्यपुस्तक अन्तर्गत चारवटा कथामध्येको एउटा कथालाई नमुना जनसङ्ख्याका रूपमा छनौट गरिएको छ।

३.३ अध्ययन क्षेत्र

यस अध्ययनको क्षेत्र कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तक अन्तर्गत अनारको बोट कथा विधा पाठका शब्दहरू रहेका छन्। तिनै शब्दहरूको अध्ययनबाट शोध कार्य सम्पन्न गरिएको छ। शब्द भाषाको प्राण हो। शब्द बिना, वाक्य, वाक्य बिना अनुच्छेद, अनुच्छेद बिना प्रकरण र प्रकरण बिना पूरा बन्न सक्दैन। शब्दको वर्गीकरण गर्ने आधार धेरै छन्।

३.४ तथ्याङ्क सङ्कलनका साधन र तरिका

यस अध्ययनको तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि मूलतः पुस्तकालयीय विधि तथा वर्णनात्मक विश्लेषणात्मक विधि अवलम्बन गरिएको छ। यस भन्दा अगाडि गरिएका शब्दभण्डार सम्बन्धी शोध ग्रन्थ, बृहत् नेपाली शब्दकोश २०६०, प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश २०७० र कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तक र गुरुज्यूहरूको सल्लाह र सुझावलाई सहायक सामग्रीको रूपमा लिइएको छ।

३.५ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया

यस अध्ययनको लागि तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि मूलतः कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकका अनारको बोट कथा विधाका शब्दहरू सङ्कलन गरी विभिन्न शब्दकोशहरू उपयोग गरी तिनीहरूको स्रोत, बनोट र कार्य छुट्याइएको छ ।

३.६ तथ्याङ्कको विश्लेषण प्रक्रिया

यस शोधकार्य कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकको अनारको बोट कथा विधामा केन्द्रित रहेर गरिएको छ । निबन्ध र जीवनीका मूल पाठ बाहेक अभ्यास खण्डलाई समावेश गरिएको छैन । सम्बन्धित पाठबाट सङ्कलित शब्दलाई शब्दकोश समेतको सहयोगबाट स्रोत र बनोट प्रक्रिया छुट्याई आवृत्ति समेत गणना गरिएको छ ।

परिच्छेद : चार

व्याख्या र विश्लेषण

४.१ कक्षाको नौको पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट विधाहरू

नेपाली साहित्यका विभिन्न विधाहरू रहेका हुन्छन् जस अन्तर्गत कथा, कविता निबन्ध नाटक उपन्यास एकाङ्की आदि पर्दछन् यिनै विधाहरूलाई नेपाली साहित्य विधामा रूपमा चिनिदै आएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्र कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा रहेका विभिन्न विधाहरूमध्ये कथा विधामा आधारित रहेको छ । नेपाली पाठ्यपुस्तकमा विभिन्न विधाहरू रहेको छन् जुन निम्नानुसार छन् :

कविता विधा अन्तर्गत :

- यात्रा सुरु गरौं
- वसन्त कोकिल
- सयरड इन्द्रेणी = २ वटा ।

जीवनी विधा अन्तर्गत :

- सङ्गीतज्ञ रामशरण दर्नाल
- आडसान सुकी जम्मा = २ वटा ।

निबन्ध अन्तर्गत :

- म को हुँ ?
- जैविक खेती गरी = २ वटा ।

वक्तृता विधा अन्तर्गत :

- मानव बेचबिखन विरुद्ध हाम्रो दायित्व = १ वटा ।

संवाद विधा अन्तर्गत :

- महिला हिंसा = १ वटा ।

दैनिकी विधा अन्तर्गत :

- मंगलाका तिन दिन = १ वटा ।

चिठी विधा अन्तर्गत :

- बहिनीलाई चिठी = १ वटा ।

निवेदन विधा अन्तर्गत :

- छात्रावास = १ वटा

कथा विधा अन्तर्गत :

- अनारको बोट
- निद्रा
- डाक्टर अङ्कल
- बन्धनबाट मुक्ति = ४ वटा ।

विधागत रूपमा हेर्दा कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा केन्द्रित सम्पूर्ण विधाहरू एकरूपता नै देखिन्छ ।

४.२ नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त कथाहरूको परिचय

कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा जम्मा ४ वटा कथाहरू समावेश गरिएको छ । जस अन्तर्गत अनारको बोट, निद्रा, डाक्टर, अङ्कल र बन्धनबाट मुक्ति रहेका छन् । जसमा प्रस्तुत कथाहरूको परिचय यस प्रकार रहेका छन् :

क. अनारको बोट

कथाकार मुकुन्दराज पथिकद्वारा लिखित 'अनारको बोट' कथा निकै उत्कृष्ट कथा रहेको छ । मानिस चेतनशील प्राणी हो । मानिसले परहित गरेमा ईश्वरले उसलाई राम्रै

गर्छन् । “सेवा गरे मेवा मिल्छ” भन्ने यस कथाको मूल आशय हो । मानिस मात्र होइन, अन्य प्राणीमा पनि सेवाको पैँचो तिर्ने प्रवृत्ति पाइन्छ, भन्ने आशयलाई यस कथामा देखाउन खोजिएको छ । समस्यामा परेको कुनै प्राणीलाई सेवा गर्ने मानिसलाई ईश्वरले सदा चुम्छन् ।

आफ्ना सबै आफन्त गुमाएकी कल्पताले घाइते ढुकुरलाई व्याधाबाट बचाएर घरमा ल्याई उपचार गरेकाले त्यस ढुकुरले अनारका दाना ल्याइदिनु, त्यही दानाबाट फलेको अनारमा फलेको अनारमा हीरा हुनु, हीराले कल्पता सम्पन्न हुनु, उनले आफूसँग भएको हीरा गाँउलेलाई पनि दिनु, बाटो विद्यालय बनाइदिनु, उनको मृत्युपश्चात गाँउलेहरूले उनको प्रतिमा बनाइदिनु, जस्ता घटनाहरूले सेवा गर्ने व्यक्तिलाई ईश्वरले कुनै न कुनै रूपबाट मेवा दिन्छन् भन्ने कुराको पुष्टि गर्छ, तसर्थ सेवा गरे मेवा मिल्छ भन्ने भाव र विचारलाई प्रस्तुत गर्नु नै यस कथाको सन्देश रहेको छ ।

ख. निद्रा

राणाशासन कालको एक कालखण्डलाई वा भागलाई प्रस्तुत गर्ने दृष्टिकोणले यो कथाको लेखन गरिएको छ । शक्ति सत्ता र सम्पत्ति नै सबै थोक भन्ने मानिस कहिल्यै सुखी हुदैन । सम्पत्ति सत्ता र शक्तिले मानिसलाई एकलो बनाउछ । यसको पछि लाग्दा मानिसले जस्तोसुकै अपराध गर्न पनि पछि नहट्ने कुरालाई यस कथाको मूल आशय बनाइएको पाइन्छ । साथै यिनै अपराधका कारण पाप धुरीबाट कराउँछ भने भैँ न भोक, न तिर्खा, न निद्रा हुन्छ । हरपल तिनै कुराहरूले तनाव दिइरहन्छ भन्ने कुराको सन्देश यस कथाले दिन खोजेको छ ।

सुख र सन्तुष्टि भन्ने कुरा सम्पत्ति शक्ति पद र प्रतिष्ठाबाट हैन असल कामबाट प्राप्त हुन्छ भन्ने यस कथाको मूल आशय रहेको छ । चन्द्रशमशेरले आफ्ना अग्रजहरूलाई बलिदिएको, कुकार्य गरेको कुराहरूमा आफू असन्तुष्टि र तनावग्रस्त रहेका छन् तर अरूको हित हुने साथै यो छोटो जीवनलाई मूल्यवान बनाउन हामीले परोपकारमा ध्यान पुऱ्याउनुपर्छ । खुसी र सन्तुष्टि नै जीवनको सार्थकता हो भन्ने सन्देश प्रस्तुत कथाले दिएको छ ।

ग. डाक्टर अङ्कल

डाक्टर अङ्कल कथाका कथाकार 'आत्माराम शर्मा पुडासैनी' हुन् । प्रस्तुत कथामा मेहनत र इमान्दारिता नै जीवनको सबैभन्दा ठूलो सम्पति हो भनिएको छ । लगातारको मेहनत, इमान्दारिता र धैर्यताले जीवनमा असम्भव केही पनि छैन भन्ने कुराको विचारलाई अधि सार्दै यस कथाको मूल आशय बनाइएको छ । एउटा दुर्गम पहाडी गाउँमा गरिब किसानको घरमा जन्मिएका जीवनका अनेकौं चोट, दुख, अभाव, गरिबी खपेर आमाबुबा नै गुमाएर पनि गरिब किसानको छोरो एकलै सङ्घर्ष गरेर डाक्टर अङ्कल बन्न सफल भएका छन् ।

मानव जीवन भनेको सङ्घर्षका लागि हो । जीवन भनेको सुख र दुखको सङ्गम हो । दुखमा आत्तिने र सुखमा मात्तिने बानी राम्रो होइन । एउटा गरिब परिवारमा जन्मिएर पनि हरेक सङ्घर्ष गर्दै चोट खाँदै डाक्टर बन्न सफल भएका डाक्टर अङ्कलले जीवनमा गरिबी, चोट, अभाव र हरेक दुर्दशाहरूलाई पार लगाउन सफल भएका छन् । कर्मको फल एकदमै मिठो प्राप्त गरेका छन् । सम्मानित रूपमा जीवन बिताएका छन् । हामीले जीवनमा जस्तोसुकै कठोर परिस्थिति आए पनि सामना गरेर अगाडी बढ्नुपर्छ । लगनशीलता धैर्यता र इमान्दारिताले मानिसलाई सफलताको उचाइमा पुऱ्याउँछ, यिनै तिन कुराले मानव जीवनलाई सफल र सार्थक तुल्याउँछ भन्ने सन्देश प्रस्तुत कथाले व्यक्त गरेको छ ।

घ. बन्धनबाट मुक्ति

राजेन्द्र विमल कथाकारद्वारा लिखित यस कथा 'बन्धनबाट मुक्ति' भन्ने शीर्षकमा आधारित छ । बुबाआमाले आफ्ना छोराछोरी वा सन्तानप्रति गर्नुपर्ने कर्तव्यमा अलिकति पनि कन्जुस्याई नगर्ने तर जब बुबाआमा वृद्धावस्थामा पुग्दछन् तर सन्तानले आफ्ना बुबाआमाप्रति गर्नुपर्ने कर्तव्यलाई आफ्नो कर्तव्य नसम्झी बोभको रूपमा हेर्दछन् भन्ने मूल आशय यस कथाको रहेको छ ।

चोआलालले आफ्नो सन्तान भनेर जीवनभर दुख सहेर खाइनखाई छोराहरू पढाए तर अन्त्यमा अशक्त हुदा उनै छोराहरूबाट तिरस्कृत हुनुपऱ्यो । आफ्ना छोराहरूको लागि आफ्नो रहर खुशी सबै त्यागेका बाबु चोआलाललाई जीवनको उत्तरार्धमा दिनसम्म दुख दिएर घरै छाड्नुपर्ने अवस्थामा पुऱ्याए । छोराबुहारीहरूको टोकसो सहन नसकेर एकल

जीवन जीइरहेका चोआलाल देवघाटको आश्रममा गएर भजन गाउने र लेख्ने गर्दा तिस्रकृतको त्यो वेदनाभन्दा कैयौ गुनाबढी आनन्दको महसुस गरेका छन् । जसरी बुबाआमाले आफ्नो सन्तानलाई आफ्नो सम्झन्छन् तर सन्तानले बुढेसकालमा वृद्धावस्था आमाबाबुलाई पराइ सम्झन्छन् । सरल भाषा, मिठो बोली र राम्रो व्यवहार गर्ने जो कोही आफन्त हुन सक्छन तर राम्रो व्यवहार नगर्ने आफ्नै सन्तान पनि पराइ हुनसक्छन् भन्ने सन्देश यस कथाले प्रदान गरेको छ ।

४.३ विषय क्षेत्रगत अध्ययन

कुनै पनि तहको भाषा पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट विभिन्न विधाहरू रहेको हुन्छन् तिनै विधाहरूले समेटिएको वा ओगटेको स्थानलाई नै त्यस विधाको क्षेत्र भनिन्छ ।

कुनै पनि पाठ्यपुस्तकमा निर्धारित लक्ष्य र उद्देश्य पूरा गर्नका लागि भाषा शिक्षणमा आवश्यक पर्ने सहजीकरण प्रक्रिया, सिकाइ शैली तथा मूल्याङ्कनलाई क्रमबद्ध रूपमा प्रस्तुत गर्दै बालबालिकाको व्यवहारमा सिकाइ परिवर्तनका लागि पाठ्यपुस्तकको आवश्यकताहरूको आधारमा निर्माण गरिएका उद्देश्य अनुसार प्रस्तुत गर्न सक्नुपर्छ । उद्देश्य अनुसार प्रस्तुत गर्न नसक्दा शिक्षण असहज र बोझिलो हुन गई विद्यार्थीहरू प्रोत्साहन हुनुको सट्टा हतोत्साहित हुन पुग्दछन् । त्यसैले पाठ्यपुस्तक निर्धारण गर्दा बालबालिकाको व्यवहारमा परिवर्तन ल्याउने किसिमका सहज र सरल पाठ्यक्रमको उद्देश्य अनुरूप पाठ्यपुस्तक तयार गरिनुपर्दछ ।

प्रस्तुत अध्ययनमा कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूको क्षेत्रलाई निम्न अनुसार तालिकाद्वारा देखाइएको छ :

तालिका १ : कथा विधाको क्षेत्र

कक्षा	पाठशीर्षक	क्षेत्र
कक्षा- ९	अनारको बोट	लोककथा
कक्षा- ९	निद्रा	ऐतिहासिक कथा
कक्षा- ९	डाक्टर अङ्कल	बालमनोवैज्ञानिक कथा
कक्षा- ९	बन्धनबाट मुक्ति	सामाजिक कथा

माथिका तालिका अनुसार कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त कथाहरू जम्मा ४ वटा विषय क्षेत्रमा बाँडिएको छ । जस अन्तर्गत अनारको बोट (लोककथा), निद्रा (ऐतिहासिक कथा), डाक्टर अङ्कल (वालमनोवैज्ञानिक कथा) र बन्धनबाट मुक्ति (सामाजिक कथा) गरी जम्मा चार वटा विषय क्षेत्र अन्तर्गत समावेश गरिएको छ ।

४.४ शिल्पगत अध्ययन

शिल्प भन्नाले कला वा सृजना भन्ने बुझिन्छ । नेपाली साहित्यमा शिल्पले महत्त्वपूर्ण स्थान समेटेको पाइन्छ । प्रस्तुत अध्ययनमा समावेश गरिएका कथाहरू मध्येको “अनारको बोट” कथामा प्रयोग भएको शिल्प संरचना बिम्ब प्रतीक कथन पद्धति निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

क. अनारको बोट

अनारको बोट कथा ‘सेवा गरे मेवा मिल्छ’ भन्ने विचार व्यक्त गरि लेखिएको सन्देशमूलक प्रस्तुति हो । मानिसमा मात्र छैन अन्य प्राणीमा पनि सेवाको भावना हुन्छ । कसैले गरेको निः स्वार्थ सेवालार्ई ईश्वरले नियाल्दछन् र चुम्दछन् भन्ने भावलाई यस कथामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

उखान टुक्काले भाषालार्ई मिठासपूर्ण र प्रवाहमय बनाएको छ । तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दको प्रयोगले कथाकारको भाषा सघन बनेको छ । अभिव्यक्तिमा सजीवता, प्रभावकारिता र सुन्दरता पाइएको प्रस्तुत कथामा विभिन्न बिम्ब प्रतीक, अलङ्कारको पनि संयोजन पाइन्छ । लगभग १४१० शब्दहरूको संयोजन गरी लेखिएको यो कथा समग्रमा सहज र सरल वाक्य संरचना आदिको प्रयोगले यो कथा उत्कृष्ट रचना बनेको छ ।

४.५ कथामा प्रयुक्त शब्दभण्डार

४.५.१ स्रोतगत कार्यगत आधारमा शब्दको वर्गीकरण

अनारको बोट कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको स्रोतगत, कार्यगत र बनोटगत आधारलाई निम्न अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका २ : स्रोत, बनोट, कार्य र आवृत्तिका आधारमा शब्दहरू

शब्द	स्रोत	बनोट	कार्य/वर्ग	आवृत्ति
सहर	आ.	मू.	ना.	२
धरै		व्यु.	वि.	१०
टाढा	आ.	मू.	क्रि.वि.	२
एउटा	तत्स.	व्यु.	वि.	५
सुन्दर	तद्	मू.	वि.	५
गाउँ	तद्	मू.	ना.	७
छेउ	तद्	मू.	ना.	१
बग्ने		व्यु.	वि.	१
नदी	तत्स	मू.	ना.	१
वन	तत्स	मू.	ना.	२
रूख	तद्	मू.	ना.	५
तथा	तत्स	मू.	सं.	१
स-सना	तत्स	व्यु.	वि.	१
छहरा	आ.	मू.	ना.	१
त्यस	तद्	व्यु.	वि	१०
आकर्षक	तत्स	मू.	वि	१
गन्ध	तत्स	मू.	ना.	१

समेत	तत्स	मू.	ना.यो.	३
नपाएको		व्यु.	वि.	११
त्यो	तद्	व्यु.	स.	१०
सफा	आ.	मू.	वि.	१
मात्र	तत्स	मू.	क्रि.वि.	५
सबै	तद्	व्यु.	वि	१७
खाले		व्यु.	यो	१
प्रदुषण	तत्स.	मू.	ना.	१
मुक्त	तत्स.	मू.	वि.	१
पनि	तत्स.	मू.	सं.	३१
निकै		व्यु.	वि.	२
उदार	तत्स.	मू.	वि.	१
श्रमशील	तत्स.	व्यु.	वि.	१
सरल	तत्स.	मू.	वि.	१
उनी		व्यु.	स.	२३
बाटोघाटो	तद्	व्यु.	ना .	३
पाटीपौवा	तत्स.	व्यु.	ना.	१
साथै	तद्	व्यु.	स.	१
ठाउँ	आ.	मू.	ना.	५
मठ	तत्स.	मू.	ना.	१
मन्दिर	तत्स.	मू.	ना.	२
यातायत	तत्स.	व्यु.	ना.	१
सुविधा	तत्स.	मू.	ना.	१

नहुनाले		व्यु.	क्रि.वि.	१
एक	तत्स.	मू.	वि.	१२
अर्को	तद्	मू.	वि.	३
भार्न		व्यु	क्रि.वि.	१
आउनु		व्यु.	ना.	२
जान		मू.	क्रि.वि.	१
भने		व्यु.	सं.	६
पैदल	तत्स.	मू.	वि.	१
त्यही	तत्स.	व्यु.	स.	३
एउटी		व्यु.	वि.	१
बुढिया	तद्	व्यु.	ना.	१
उनको		व्यु.	स.	१३
नाम	तत्स.	मू.	वि.	२
कल्पता	आ.	मू.	ना.	२७
परिवार	तत्स.	मू.	ना.	१
उनका		व्यु.	स.	६
मेहेनती	आ.	व्यु.	वि.	२
पनि	तत्स.	मू.	स.	४
छोरो	तद्	व्यु.	ना.	२
हँसला		व्यु.	वि.	९
मिलनसार	तत्स.	व्यु.	वि.	२
सहयोगी	तत्स.	व्यु.	वि.	२
दिन	तद्	मू.	ना.	१८

घाँस	तद्.	मू.	ना.	४
काट्नु		व्यु.	ना.	२
गएका		व्यु.	वि.	२
त्यहाँ	तद्.	व्यु.	क्रि.वि.	४
गाउँले	तद्.	व्यु.	वि.	१९
फेला	आ.	व्यु.	ना.	१
चढेर		व्यु.	क्रि.वि.	१
डाले	आ.	व्यु.	वि.	१
लाग्दा		व्यु.	क्रि.वि.	१
अकस्मात्	तद्.	मू.	क्रि.वि.	१
गोडा		मू.	ना.	१
चिप्लिएर		व्यु.	क्रि.वि	१
भुँई	तद्.	मू.	ना.	१
खस्दा		व्यु.	क्रि.वि	१
ढुङ्गा	तद्.	मू.	ना.	१
बजारिएका		व्यु.	वि.	१
बेहोस		व्यु.	वि.	१
बेर	तद्.	मू.	ना.यो.	१
घर	तद्.	मू.	ना.	१९
नफर्के		व्यु.	क्रि.वि	१
मानिस	तद्.	मू.	ना.	१
अवस्था	तत्स.	मू.	ना.	३
मिलेर		व्यु.	क्रि.वि	३

खोजी		व्यु.	ना.	१
तिन		व्यु.	स.	१
अचेत	तत्स.	व्यु.	वि.	१
मुख	तत्स.	मू.	ना.	२
रगत	तद्.	मू.	ना.	१
बगिरहेको		व्यु.	वि.	१
बुढा	तद्.	मू.	वि.	२
बोकेर		व्यु.	क्रि.वि	१
लगेको		व्यु.	क्रि.वि	२
केही	तद्.	मू.	वि.	५
समय	तत्स.	मू.	ना.	३
मृत्यु	तत्स.	मू.	ना.	३
दुःखी	तत्स.	व्यु.	वि.	१
घण्टौ		व्यु.	वि.	१
रुवाइ		व्यु.	ना.	१
विलौना	तद्.	मू.	ना.	१
सुनेर		व्यु.	क्रि.वि.	२
आँसु	तद्.	मू.	ना.	३
थाम्न		व्यु.	क्रि.वि	१
बानी		मू.	ना.	१
सम्भेरे		व्यु.	क्रि.वि	१
बाबु	आ.	व्यु.	ना.	१
किरिया	तद्.	मू.	ना.	१

परम्परा	तत्स.	मू.	ना.	१
अनुसार	तत्स.	मू.	ना.यो.	१
उनलाई		व्यु.	स.	१
कर्म	तत्स.	मू.	ना.	१
यस	तद्.	मू.	स.	१०
विद्यालय	तत्स.	व्यु.	ना.	५
पढ्न		व्यु.	क्रि.वि	२
आफ्नो	तद्.	व्यु.	वि.	११
धन्दा		मू.	ना.	१
व्यस्त	तत्स.	मू.	वि.	१
नानी	तद्.	मू.	ना.	३
प्रतिदिन	तत्स.	व्यु.	क्रि.वि	३
अनुपस्थिति	तत्स.	व्यु.	ना.	१
जीवनयापन	तत्स.	व्यु.	ना.	१
अभ्यस्त		व्यु.	वि.	१
पढाइ		व्यु.	ना.	१
राम्रो	तद्.	मू.	वि.	१
साथी	आ.	मू.	ना.	३
बिच	तद्.	मू.	ना.यो.	१
ऊ	तद्.	मू.	स.	४
उत्तिकै		व्यु.	क्रि.वि.	१
प्रिय	तत्स.	मू.	वि.	१
आमा	तद्.	मू.	ना.	१

आँखा	तद्.	मू.	ना.	२
त		मू.	नि.	९
नै		मू.	नि.	५
सामान्य	तत्स.	मू.	वि.	१
रूप	आ.	मू.	ना.	१
अचानक	तत्स.	मू.	क्रि.वि	१
खोला	आ.	मू.	ना.	२
पौडी	आ.	मू.	ना.	२
खेल		व्यु.	क्रि.वि	३
खेल्दाखेल्दै		व्यु.	क्रि.वि	१
बगायो		व्यु.	ना.	१
उसका		व्यु.	स.	१
निर्दयी	आ.	व्यु.	वि.	१
रूदै		व्यु.	क्रि.वि	१
बगाएको		व्यु.	क्रि.वि	१
खबर	आ.	मू.	ना.	१
डाँको	तद्.	मू.	ना.	१
छोडी		मू.	ना.	१
रून		मू.	ना.	३
दैव	तत्स.	मू.	वि.	१
तिमी	तद्.	मू.	स.	३
कति		मू.	वि.	१
म	तद्.	मू.	स.	५

अव	तत्स.	मू.	सं.	६
कसको		व्यु.	स.	१
हेरेर		व्यु.	क्रि.वि	१
बाँच्ने		व्यु.	वि.	३
बरू	तत्स.	मू.	सं.	१
मलाई		व्यु.	ना.	६
लैजाउ		व्यु.	क्रि.वि	१
भन्दा		व्यु.	ना.यो.	२
अलापविलाप	तत्स.	व्यु.	ना.	१
गरेर		व्यु.	क्रि.वि	४
निरन्तर	तत्स.	मू.	वि.	१
खाना	तद्.	मू.	ना.	२
शरीर	तत्स.	मू.	ना.	२
भन्	तद्.	मू.	वि.	४
दुब्लो	तद्.	मू.	वि.	१
बुभाइ		व्यु.	ना.	१
छिमेकी		मू.	वि.	८
सम्भाइ		व्यु.	ना.	१
अनुरोध	तत्स.	मू.	ना.	१
अलि	तत्स.	मू.	वि.	४
विस्तारै	तद्.	व्यु.	क्रि.वि	३
विरसिला		व्यु.	वि.	१
यसरी	तद्.	व्यु.	क्रि.वि	२

रूघा		मू.	ना.	१
ज्वरो	तद्.	मू.	ना.	१
शिथिल	तत्स.	मू.	वि.	१
हुने	तत्स.	व्यु.	ना.	३
जे	तद्.	मू.	स.	१
औषधोपचार	तत्स.	व्यु.	ना.	१
हिँडडुल		व्यु.	ना.	१
गर्नु		ख	क्रि.वि	४
सक्नु		व्यु.	क्रि.वि	२
उनले		व्यु.	स.	१३
आफू	तद्.	मू.	स.	४
सम्भाउदै		व्यु.	क्रि.वि	१
आखिर	आ.	मू.	वि.	२
भए		मू.	क्रि.वि	११
पर्ने		मू.	क्रि.वि	१
मर्ने		व्यु.	वि.	१
फर्केर		व्यु.	क्रि.वि.	३
भन्ने		व्यु.	वि.	४
आशा	तत्स.	मू.	ना.	१
बढ्दै		व्यु.	क्रि.वि.	१
राम्ररी		व्यु.	क्रि.वि.	५
केटो	तद्.	व्यु.	ना.	२
ढुकुर		मू.	ना.	१८

गुलेली		मू.	ना.	१
हानेको		व्यु.	क्रि.वि.	१
उसले		व्यु.	क्रि.वि.	३
मट्याङ्ग्रा		व्यु.	ना.	१
खुट्टा	तद्.	मू.	ना.	२
घटना	तत्स.	मू.	ना.	१
उसलाई		व्यु.	स.	१
देखेर		व्यु.	क्रि.वि.	२
नलिई		व्यु.	क्रि.वि.	१
टाप	तद्.	मू.	ना.	१
नजिक	आ.	मू.	ना.यो.	१
पीडा	तत्स.	मू.	ना.	१
हात	तद्.	मू.	ना.	३
घाउ	तद्.	मू.	ना.	२
औषधी	तत्स.	मू.	ना.	१
स्याहार		मू.	ना.	१
पाएर		व्यु.	क्रि.वि.	१
निको	आ.	मू.	वि.	१
हिँड्नु		व्यु.	क्रि.वि.	१
उड्नु		व्यु.	क्रि.वि.	१
असाध्यै	तत्स.	मू.	वि.	१
कहिले		मू.	क्रि.वि.	३
काँध	तद्.	मू.	ना.	१

टाउको	तद्.	मू.	ना.	१
घनिष्ट	तत्स.	मू.	वि.	१
मित्र	तत्स.	मू.	ना.	१
बिहान	तद्.	मू.	ना.	३
पिँढी	आ.	मू.	ना.	१
भुर्	आ.	व्यु.	क्रि.वि.	२
उडेर		व्यु.	क्रि.वि.	२
दिउँसो	तद्.		क्रि.वि.	१
साँभ	तद्.		ना.	१
भमक्क	आ.	व्यु.	क्रि.वि.	१
रात	तद्.	मू.	ना.	२
तैपनि	तद्.	व्यु.	सं.	१
कता	तद्.	मू.	क्रि.वि.	१
चिन्ता	तत्स.	मू.	ना.	१
पिर	तत्स.	मू.	ना.	१
ठुलो	तद्.	व्यु.	वि.	३
किन	तद्.	मू.	क्रि.वि.	२
यस्तो		व्यु.	वि.	३
मनमनै	तत्स.	व्यु.	क्रि.वि.	१
प्रश्न	तत्स.	मू.	ना.	१
शान्त	तत्स.	मू.	वि.	३
मन	तत्स.	मू.	ना.	२
पुनः	तत्स.	मू.	क्रि.वि.	१

विथोलिनु		व्यु.	क्रि.वि.	१
महिना	आ.	मू.	ना.	१
टुप्लुक्क	आ.	व्यु.	क्रि.वि.	१
देख्न		व्यु.	क्रि.वि.	३
दाना	आ.	मू.	ना.	३
चुच्चो	तद्.	मू.	ना.	१
च्यापेर		व्यु.	क्रि.वि.	१
अनार	आ.	मू.	ना.	२६
ढोका	आ.	मू.	ना.	१
छाडी		व्यु.	क्रि.वि.	१
फेरि	तद्.	मू.	क्रि.वि.	३
भै		मू.	ना.यो.	१
कि	तद्.	मू.	सं.	३
भनेर		व्यु.	क्रि.वि.	२
आकाश	तत्स.	मू.	ना.	१
तर	तद्.	मू.	सं.	१
छाडेको		व्यु.	क्रि.वि.	१
अगाडी	तद्.	मू.	क्रि.वि.	२
बारी	तद्.	मू.	ना.	४
भोली	तद्.	मू.	क्रि.वि.	१
पल्ट	आ.	मू.	ना.यो.	३
बोट	तद्.	मू.	ना.	११
पाउँदा		व्यु.	क्रि.वि.	१

खुसी	आ.	मू.	ना.	४
पर्सि	तद्.	मू.	क्रि.वि.	१
सदा	तत्स.	मू.	क्रि.वि.	१
उठ्दा		व्यु.	क्रि.वि.	१
लटरम्म	आ.	व्यु.	क्रि.वि.	२
फलेको		व्यु.	वि.	३
छक्क	तद्.	मू.	ना.	२
यो	तद्.	मू.	स.	१०
चमत्कार	तत्स.	मू.	ना.	१
कस्तो		मू.	वि.	२
अचम्म	तत्स.	मू.	ना.	२
छोडेर		व्यु.	क्रि.वि.	१
मैले	आ.	व्यु.	स.	७
गरेको		व्यु.	क्रि.वि.	३
उपचार	तत्स.	मू.	ना.	५
बदला	आ.	मू.	ना.	१
गुन	तद्.	मू.	ना.	३
लगाएको		व्यु.	क्रि.वि.	२
चरा	तद्.	मू.	ना.	१
कसरी		मू.	क्रि.वि.	१
ऋण	तत्स.	मू.	ना.	१
भेट्ने		व्यु.	वि.	१
उड्ने		व्यु.	वि.	१

के		मू.	स.	४
ठेगान	आ.	मू.	ना.	१
र	तत्स.	मू.	सं.	१०
नाना	तत्स.	मू.	वि.	१
थरि	तत्स.	व्यु.	ना.	१
कुरा	तत्स.	मू.	ना.	३
विचार	तत्स.	मू.	ना.	१
फुटाएर		व्यु.	क्रि.वि.	२
पो	तद्.	मू.	नि.	३
हिरैहीरा	तद्.	व्यु.	ना.	३
हीरा	तद्.	मू.	ना.	२६
ती	तद्.	मू.	स.	४
चम्केको		व्यु.	वि.	२
हेरेको		व्यु.	क्रि.वि.	१
हेच्यै		व्यु.	क्रि.वि.	१
भाग्य	तत्स.	मू.	ना.	१
भएको		व्यु.	वि.	५
डोको	तद्.	मू.	ना.	१
दुध	तद्.	मू.	ना.	१
दुहे		व्यु.	क्रि.वि.	१
यही	तद्.	व्यु.	स.	२
भनेको		व्यु.	क्रि.वि.	४
फल्ने		व्यु.	वि.	१

सम्भव	आ.	मू.	वि.	१
धन्य	तत्स.	मू.	वि.	१
ईश्वर	तत्स.	मू.	ना.	३
नपत्याउनु		व्यु.	क्रि.वि.	१
मुरी	तद्.	मू.	वि.	२
धन्यवाद	तद्.	व्यु.	वि.	२
पोल्टो	तद्.	मू.	ना.	२
सक्कली	आ.	मू.	वि.	१
भल्लकलाकार	आ.	व्यु.	वि.	१
भएर		व्यु.	क्रि.वि.	३
अत्यन्त	तत्स.	व्यु.	वि.	१
देखाउन		व्यु.	क्रि.वि.	१
पुरा	तद्.	व्यु.	वि.	१
यति		व्यु.	वि.	२
कहाँ		मू.	क्रि.वि.	१
भनी		व्यु.	क्रि.वि.	२
आपस		मू.	ना.	१
हेराहेर		व्यु.	ना.	१
वृतान्त	तत्स.	मू.	ना.	२
यी	तद्.	मू.	स.	३
हेर		मू.	ना.	१
परीक्षण	तत्स.	व्यु.	ना.	२
तिम्रो		मू.	स.	५

धैर्य	आ.	मू.	ना.	१
श्रम	तत्स.	मू.	ना.	१
प्रति	तत्स.	मू.	ना.यो.	१
आस्था	तत्स.	मू.	ना.	१
सेवा	तत्स.	मू.	ना.	४
फल	तत्स.	मू.	ना.	२
इच्छा	तत्स.	मू.	ना.	१
टिप्पु		व्यु.	क्रि.वि.	१
गराउन		व्यु.	क्रि.वि.	१
मेवा	आ.	मू.	ना.	१
नि		मू.	नि.	१
दुख	तत्स.	मू.	ना.	१
सुख	तत्स.	मू.	ना.	१
साँचो	तद्.	मू.	वि.	१
मानिस	तद्.	मू.	ना.	१
प्राणी	तत्स.	मू.	ना.	२
अन्य	तत्स.	मू.	वि.	१
पैँचो	आ.	मू.	ना.	१
तिर्ने		व्यु.	क्रि.वि.	१
प्रवृत्ति	तत्स.	मू.	ना.	१
दिएर		व्यु.	क्रि.वि.	१
सँग	तद्.	मू.	ना.यो.	३
डाला	तद्.	मू.	ना.	१

हालेर		व्यु.	क्रि.वि.	१
भिन्न	आ.	मू.	ना.यो.	३
गएर		व्यु.	क्रि.वि.	१
बहुमुल्य	आ.	व्यु.	वि.	१
पटुका	तद्.	मू.	ना.	२
भिकेर		व्यु.	क्रि.वि.	१
देखेर		व्यु.	क्रि.वि.	१
आएका		व्यु.	वि.	१
दङ्गा	आ.	व्यु.	वि.	१
ओटा	आ.	मू.	वि.	१
पाउदा		व्यु.	क्रि.वि.	१
प्रत्येक	तत्स.	व्यु.	वि.	२
वर्ष	तत्स.	मू.	ना.	२
फल		व्यु.	क्रि.वि.	१
यस्तो		व्यु.	वि.	१
घाइते	आ.	मू.	वि.	१
सोच्च	तद्.	व्यु.	क्रि.वि.	१
जिन्दगी		मू.	ना.	१
विरामी	आ.	व्यु.	वि.	२
बेला	तत्स.	मू.	ना.	२
मेरा		मू.	वि.	२
दिनु		व्यु.	ना.	१
बेस	आ.	मू.	वि.	१

लास	आ.	मू.	ना.	२
मेरो		मू.	वि.	२
गरी		व्यु.	क्रि.वि.	१
आँगन	तद्.	मू.	ना.	१
जम्मा	आ.	मू.	वि.	१
हामी	तद्.	मू.	स.	१
श्रीमान	तत्स.	व्यु.	ना.	१
दाजुभाई	तद्.	व्यु.	ना.	१
तथा	तत्स.	मू.	सं.	१
दिदी	तद्.	मू.	ना.	१
बहिनी	तद्.	मू.	ना.	१
सारा	तद्.	मू.	वि.	१
सम्म	तद्.	मू.	ना.यो.	१
थला	तद्.	मू.	ना.	१
परी		व्यु.	ना.	१
मर्न		व्यु.	क्रि.वि.	१
तपाई	तद्.	व्यु.	स.	३
बगैँचा	आ.	मू.	ना.	३
प्रतिमा	तत्स.	मू.	ना.	२
लागि	तद्.	मू.	ना.यो.	२
समान	तत्स.	मू.	वि.	१
काम	तद्.	मू.	ना.	१
चिता	तत्स.	मू.	ना.	१

राख्नु		व्यु.	ना.	१
सानो	तद्.	मू.	वि.	१
टुक्रा	तद्.	व्यु.	ना.	१
राखेर		व्यु.	क्रि.वि.	१
गद्गद्	तत्स.	व्यु.	क्रि.वि.	१
जयजयकार		व्यु.	ना.	१
गर्दै		व्यु.	क्रि.वि.	१
विदा	आ.	मू.	ना.	१
निर्णय	तत्स.	मू.	ना.	१
गहना	तत्स.	मू.	ना.	१
बाँकी	आ.	मू.	वि.	१
सम्पन्न	तत्स.	व्यु.	वि.	१
हेर्दा		व्यु.	क्रि.वि.	१
प्रफुल्ल	तत्स.	व्यु.	वि.	१
घाट	तद्.	मू.	ना.	१
इच्छानुसार	तत्स.	व्यु.	वि.	१
बेचेर		व्यु.	क्रि.वि.	१
गरेको		व्यु.	वि.	१
दिने		व्यु.	वि.	१
दागवत्ती	तद्.	व्यु.	ना.	१
आगो	तत्स.	मू.	ना.	१
ज्वाला	तत्स.	मू.	ना.	१
दुई	तद्.	मू.	ना.	१

घण्टा	आ.	मू.	ना.	१
खरानी	तत्स.	मू.	ना.	१
मलामी	आ.	मू.	ना.	१
लिएर		व्यु.	क्रि.वि.	१
बनाउने		व्यु.	वि.	१
चौबाटो	आ.	व्यु.	ना.	२
स्थापना	तत्स.	व्यु.	ना.	२
निर्माण	तत्स.	व्यु.	ना.	२
विचार	तत्स.	व्यु.	ना.	१
वार्षिकी	तत्स.	व्यु.	वि.	१
उत्तिकै		व्यु.	क्रि.वि.	१
पहिले	तद्.	व्यु.	क्रि.वि.	१
जस्तै	तद्.	व्यु.	क्रि.वि.	१
सरकार	आ.	मू.	ना.	१
धनी	तत्स.	मू.	वि.	१
अमर	तत्स.	मू.	ना.	१
सडक	तद्.	मू.	ना.	१
विजुली	तत्स.	मू.	ना.	१
टेलिफोन	आ.	व्यु.	ना.	१
खानेपानी	आ.	व्यु.	ना.	१
आदि	तत्स.	मू.	ना.	१
प्रबन्ध	तत्स.	व्यु.	ना.	१
यसरी		व्यु.	क्रि.वि.	१

मरेर		व्यु.	क्रि.वि.	१
गर्दा		व्यु.	क्रि.वि.	१
कि	तद्.	मू.	सं.	३
उङ्ने		व्यु	वि.	१
पर्सि	तद्.	मू.	क्रि.वि.	१
घनिष्ट	तत्स.	मू.	वि.	१
पाएर		व्यु.	क्रि.वि.	१

४.६ स्रोतका दृष्टिले अनारको बोट कथाका शब्दहरू

यसरी स्रोतका आधारमा 'अनारको बोट कथामा प्रयुक्त तत्सम, तद्भव, आगन्तुक र निजी शब्दहरूको संयोजन संख्यात्मक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ। जसमा जम्मा कथामा १४१० वटा शब्दहरू रहेका छन्। जसमा यहाँ क्रियापद र विभक्ति बाहेकका शब्दहरूको मात्र अध्ययन गरिएको जसअन्तर्गत तत्सम १२०, तद्भव १०९, आगन्तुक ५७ शब्दहरू रहेका छन्। जसमा तत्सम शब्दहरूको बाहुल्य रहेको पाइन्छ। त्यसपछि तद्भव, आगन्तुक र निजी शब्दहरू क्रमशः समानुपातिक रूपले रहेको पाइन्छ। स्रोतका आधारमा प्रयुक्त शब्दहरूलाई तालिकाको माध्यमबाट निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

तालिका ३ : स्रोतका आधारमा

शब्द	संख्या
तत्सम शब्द	१२०
तद्भव शब्द	१०९
आगन्तुक शब्द	५७

माथिको तालिकामा उल्लेख गरेअनुसार कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तक भित्रको कथा विधाअन्तर्गत रहेको अनारको बोट कथामा तत्सम १२०, तद्भव १०९ र आगन्तुक शब्द ५७ वटा रहेका छन्। पाठ्यक्रम अनुरूपताका दृष्टिले सम्पूर्ण शब्दहरूको संयोजन उपयुक्त नै रहेको पाइन्छ।

४.७ कार्यका आधारमा अनारका बोट कथाका शब्दहरू

कार्यका आधारमा प्रयुक्त शब्दहरूलाई तालिकाको माध्यमबाट निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

तालिका ४ : कार्यका आधारमा

क्र. स.	जम्मा शब्द	संख्या
१	नाम	१८५
२	सर्वनाम	२८
३	विशेषण	९७
४	क्रिया विशेषण	१०८
५	नामयोगी	१३
६	संयोजक	९
७	निपात	४
	जम्मा	४४३

यसरी पदवर्गगत आधारमा कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथाविधा अन्तर्गत पर्ने 'अनारको बोट' कथामा समाविष्ट शब्दहरू नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रियाविशेषण, नामयोगी, संयोजक र निपात अन्तर्गत वर्गीकरण गरी अध्ययन गरिएको छ । पदवर्गका आधारमा कथामा प्रयुक्त शब्दहरू नाम अन्तर्गत १८५ शब्द, सर्वनाम अन्तर्गत २८ शब्द, क्रिया विशेषण अन्तर्गत, १०८ शब्द, विशेषण अन्तर्गत ९५, संयोजक अन्तर्गत ९ शब्द, नामयोगी अन्तर्गत १३ शब्द र निपात अन्तर्गत ४ शब्द गरी जम्मा ४४३ शब्द रहेको छन् ।

आनारको बोट कथामा नाम शब्दहरूको बाहुल्य रहे तापनि अन्य पदवर्गहरूको पनि समुचित प्रयोग पाइन्छ । सम्पूर्ण पदवर्गहरू विद्यार्थीको स्तरानुकूल नै समायोजन गरी भाषा पाठ्यपुस्तकको निर्माण गरिएको छ ।

माथिको तालिकामा अन्य पदवर्गको सापेक्षतामा नाम वर्गअन्तर्गतका शब्दहरूको बाहुल्यता रहेको पाइन्छ नाम वर्ग अन्तर्गत १९२ शब्दहरू रहेको र त्यसको अनुपातमा अन्य पदवर्गहरू **न्यूनरहेपनि** पाठ्यक्रम अनुरूपताका दृष्टिले अपयुक्त रहेको छ ।

४.८ बनोटको दृष्टिले अनारको बोट कथाका शब्दहरू

शब्द बनोटको विधि वा नयाँ शब्द निर्माण गर्ने पद्धति नै शब्द निर्माण हो । शब्द निर्माण आधार तत्त्व र आधेय तत्त्वको संयोजनबाट गरिन्छ । नेपालीमा धातु र प्रातिपदिक पद आधार तत्त्व हुन् भने उपसर्ग, प्रत्यय शब्द आदि आधेय तत्त्व हुन् । व्युत्पत्तिको आधार नै शब्द निर्माण प्रक्रियालाई हेर्ने मूल आधार हो । व्युत्पत्तिका आधारमा मूल शब्द र व्युत्पत्ति गरी दुई प्रकारका हुन्छ ।

यस कथामा प्रयुक्त शब्दहरू मूल शब्द र व्युत्पन्न शब्द गरी २ आधारमा निम्नानुसार तालिकाको माध्यमबाट देखाउन सकिन्छ ।

तालिका ५ :बनोटको आधारमा

शब्द	सङ्ख्या
व्युत्पन्न	२२७
मूल	२१६
जम्मा	४४३

४.९ आवृत्तिको दृष्टिले अनारको बोट कथामा शब्दहरू

यस कथामा सबैभन्दा बढी आवृत्ति भएका शब्दहरूलाई निम्न तालिकाद्वारा देखाइएको छ :

तालिका ६ : आवृत्तिका आधारमा

क्र. स.	शब्द	आवृत्ति
१	कल्पता	२७
२	पनि	३१
३	हीरा	२६
४	ढुकुर	१८
५	एक	१२
६	उनको	१३
७	धेरै	१०
८	बै	१७
९	त्यस	११

१०	उनले	१३
११	दिन	१८
१२	गाउँले	१९
१३	उनी	२३
१४	र	१०
१५	यो	१०
१६	बोट	११
१७	यस	१०
१८	आफ्नो	११
१९	घर	१९
२०	भने	१०

कथामा १० पटक भन्दा बढी आवृत्ति भएका शब्दहरूलाई माथिको तालिकामा प्रस्तुत गरी राखिएको छ ।

४.१० प्राप्ति तथा सरांश

४.१०.१ प्राप्ति

यस अध्ययनमा कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा विधामा रहेको अनारको बोट कथामा समाविष्ट शब्दभण्डारको अध्ययन गर्दा स्रोतका आधारमा तत्सम शब्दको प्रयोग बढी भएको र क्रमशः तद्भव, आगन्तुक र निजी शब्दहरूको प्रयोग गरिएको पाइयो । बनोटको आधारमा अध्ययन गर्दा नाम शब्दको प्रयोग बढी भएको पाइयो । क्रमशः क्रिया विशेषण, विशेषण, सर्वनाम, नामयोगी, संयोजक र निपात शब्दको प्रयोग भएको पाइयो । बनोटको आधारमा व्युत्पन्न शब्दको प्रयोग बढी भएको र मूल शब्दको प्रयोग कम भएको पाइयो ।

यसरी स्रोतका आधारमा, बनोटका आधारका र कार्यको आधारमा कथामा प्रयोग भएको कथामा प्रयुक्त शब्दहरू कुनै शब्दहरूको बाहुल्यता रहेको र कुनै कम रहेको भएतापनि समग्र अनुपातमा पाठ्यक्रम अनुरूपताका दृष्टिकोणले सम्पूर्ण शब्दहरूको संयोजन उपयुक्त नै रहेको देखिन्छ ।

४.१०.२ सारांश

यस अनुसन्धानको शीर्षक अनारको बोट कथामा समाविष्ट शब्दभण्डारको अध्ययन रहेको छ । अनारको बोट कथामा समाविष्ट शब्दहरूलाई स्रोतगत, कार्यगत र बनोटगत आधारमा शब्दहरूको वर्गीकरण गरिएको छ । यस अध्ययनलाई नेपाली शब्दकोशको सहयोगले शब्दहरूलाई स्रोत, बनोट र कार्यका आधारमा वर्गीकरण गरिएको छ ।

स्रोतको आधारमा तत्सम र तद्भव र आगन्तुक शब्दको अध्ययन गरिएको छ । बनोटका आधारमा मूल शब्द र व्युत्पन्न शब्दको अध्ययन गरिएको छ र कार्यका आधारमा नाम सर्वनाम, विशेषण, क्रिया विशेषण, नामयोगी, संयोजक र निपात शब्दको अध्ययन गरिएको छ ।

यस अध्ययनबाट के कुरा पत्ता लागेको छ भने अनारको बोट कथामा समाविष्ट शब्दहरू पाठ्यक्रम अनुरूपताको दृष्टिले शब्दहरूको संयोजक उचित र सही रूपमा प्रयोग गरिएको छ । विभिन्न, पुस्तक, शब्दकोश, व्याकरण, शोधपत्रहरूको अध्ययन गरेर पनि यस अध्ययनका लागि आवश्यक सामग्री सङ्कलन गरिएको छ साथै प्राप्त तथ्याङ्कको मात्र विश्लेषण गरियो ।

परिच्छेद : पाँच

निष्कर्ष र सुभावहरू

५.१ निष्कर्ष

जुनसुकै अध्ययन निष्कर्षमा पुग्न जरुरी हुन्छ । निष्कर्षमा नपुगेको अध्ययनको कुनै औचित्य र उद्देश्य रहन्न । जुनसुकै अध्ययन अनुसन्धानको कार्य आफैमा एक जटिल प्रक्रिया हो, तर पनि यस्ता अध्ययन तथा अनुसन्धानले विशेष महत्व र अर्थ राख्दछ साथै अध्ययनको पनि आफ्नै उद्देश्य र औचित्य हुन्छ । अनुसन्धान कार्यलाई मूर्तरूप दिनको लागि उपयुक्त अध्ययन विधिको पनि प्रयोग गरिएको हुन्छ ।

प्रस्तुत शोधकार्यबाट विधा अध्यापन गराउने गुरु र अध्ययनरत विद्यार्थीलाई शब्दको स्रोत, कार्य, बनोट र अनुपात पहिल्याउन मद्दत मिल्नेछ साथै भावी शोधार्थीलाई आशिक रूपमा भए पनि उपयोगी हुनेछ । कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा विधा अन्तर्गतको अनारको बोट कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको प्रकार्यपरक अध्ययन गर्ने क्रममा केही असल तथा कमजोरी पक्षहरू प्राप्त भएका छन् । जसलाई निष्कर्षका रूपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा विधाभित्र रहेको अनारको बोट कथा विधा समावेश गर्दा तह अनुरूप सरल र कठिन हुने प्रकृतिको कथा क्रम बहुढङ्गले समावेश गरेको पाइयो ।
- आयामका दृष्टिले सबै कथा मध्यम खालको पाइएकाले अनुपात मिलेको देखिन्छ ।
- कथामा तत्सम शब्दको प्रयोग अलिबढी मात्रामा प्रयोग भएको पाइयो ।
- आगन्तुक शब्दको प्रयोग कम मात्रामा प्रयोग भएको पाइयो ।
- कार्यका दृष्टिले हेर्दा नाम वर्गका शब्दहरू सबैभन्दा बढी रहेको पाइयो त्यसपछि क्रमशः क्रियाविशेषण, विशेषण, सर्वनाम, नामयोगी, संयोजक र निपात रहेको पाइयो ।
- निपात शब्दको प्रयोग न्युन रहेको पाइयो ।
- स्रोतका आधारमा शब्दको वितरण सन्तोषजनक नै भएको पाइयो ।

- बनोटका आधारमा मूल शब्दको प्रयोग कम र व्युत्पन्न शब्दको प्रयोग अलिक बढी मात्रामा भएको पाइयो ।
- आवृत्तिका हिसावले हेर्दा क, प, उ, ढु, हि, वो वर्णबाट प्रारम्भ भएको शब्दहरूको प्रयोग अत्यधिक देखियो ।
- कुनै पदवर्गको बढी र कुनैको कम वितरण भएको भएपनि पदवर्गको कार्य र भूमिका अनुसार उक्त वितरण सन्तोषजनक नै पाइयो ।

५.२ सुभावहरू

कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा रहेको कथाविधाभिन्न पने अनारको बोट कथामा रहेका शब्दसँग सम्बन्धित कमी कमजोरी हटाउन र पुस्तकलाई उत्कृष्ट र तह सुहाँउदो बनाउन निम्नलिखित सुभावहरू प्रस्तुत गरिएको छ :

५.२.१ नीतिसँग सम्बन्धित

- कक्षा नौमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूको स्तर अनुसार तथा दुर्बोध्य भाषा प्रयोग नगरी नियम अनुसार सरलतिरबाट जटिल तर्फलै जानुपर्दछ ।
- भाषा पाठ्यपुस्तकमा शब्दहरूको चयन गर्दा छनोट र स्तरणको सिद्धान्तलाई अवलम्बन गरिनुपर्दछ । भाषिक व्यवहार तथा भाषिक सीपको विकासमा जोड दिन उपयुक्त र पर्याप्त शब्दभण्डार समावेस गरिनुपर्छ ।
- भाषा पाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिने शब्दको उपयुक्तता पर्याप्तता र उपयोगिता अध्ययन गरेर मात्र शब्द छनोट गर्दा विद्यार्थीहरूको दैनिक व्यवहारमा प्रयोग गरिने शब्दहरूलाई विशेष जोड दिनुपर्दछ ।
- विषयगत शिक्षकको अभावमा अन्तर विषयको शिक्षकले शिक्षण गर्दा शब्दको स्रोत, बनोट, कार्यमा त्रुटि हुने सम्भावनाले गर्दा विषयगत शिक्षकको चयनमा ध्यान दिनुपर्दछ ।

५.२.२ अध्ययनसँग सम्बन्धित

- विभिन्न स्रोतबाट आएका शब्दहरूले ज्ञान आर्जन क्षमतामा पनि विविधता ल्याउने भएकोले विभिन्न स्रोतका शब्दको प्रयोगमा जोड दिनुपर्छ ।

- तद्भव एवम्, ठेट नेपाली शब्दहरूको अधिक प्रयोग गरिनुपर्दछ ।
- भाषा पाठ्यपुस्तकमा शब्दको स्थान निकै ठुलो र महत्त्वपूर्ण हुनाले सबै शब्दलाई समानुपातिक रूपमा पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिनुपर्दछ ।
- शब्दभण्डार भाषिक क्षमताको आधारभूत अङ्ग भएकोले सोही अनुसारको तालिमप्राप्त र योग्य शिक्षकहरूद्वारा शिक्षण गराउन प्रशासनले विशेष महत्त्व दिनुपर्दछ ।
- भाषा पाठ्यपुस्तक निर्माणमा शब्द छनोट गर्दा आवृत्ति, विस्तरण, प्राप्यता व्यापन तथा शैक्षणिक मनोवैज्ञानिक आधारहरू अपनाउनुपर्दछ ।
- दोस्रोभाषी विद्यार्थीलाई नेपाली भाषा शिक्षण गर्दा शैक्षिक सामाग्रीको उपयुक्त प्रयोग गरिनु पर्दछ ।

५.३ भावी अध्ययनका लागि सम्बन्धित शीर्षकहरू

१. बनोट र रूपायनका दृष्टिले कक्षा नौको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकको अध्ययन,
२. स्रोत तथा पदवर्गका आधारमा कक्षा नौको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण,
३. कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकको कविता विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन,
४. शब्द आवृत्तिका दृष्टिले नि.मा.वि तहको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकको अध्ययन,
५. कक्षा १० को कथा र जीवनी विधामा समाविष्ट शब्दभण्डारको अध्ययन ।

सन्दर्भसामग्री सूची

- अधिकारी, केशर (२०६०), कथा आठ पूरा गरेका विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार क्षमताको अध्ययन, स्नातकोत्तर तह, अप्रकाशित शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र नेपाली भाषा शिक्षण विभाग कीर्तिपुर ।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज र शर्मा, केदारप्रसाद (२०५९), कक्षा तीन पूरा गरेका विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार क्षमताको अध्ययन, लघु अनुसन्धान परियोजना, काठमाडौं: शिक्षा क्याम्पस ।
- कार्की, निलु, (२०६५) कक्षा नौं को नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन, नेपाली शिक्षा विभाग
- गिरी, हिमलाय (२०५४), स्तर अनुरूपताका दृष्टिले मेरो नेपाली किताब कक्षा चारमा शब्दभण्डारको विश्लेषण, स्नातकोत्तर तह, अप्रकाशित शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र, नेपाली भाषा शिक्षण विभाग, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।
- ज्वाली, निर्मल (२०६०) कक्षा सातको हाग्नो नेपाली किताबमा प्रयुक्त शब्दभण्डारको विश्लेषण, स्नातकोत्तर तह, अप्रकाशित शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र, नेपाली भाषाशिक्षण विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- ढकाल, शान्तिप्रसाद र खतिवडा, तीर्थराज (२०६९), नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण, काठमाडौं: शुभकामना प्रकाशन ।
- दुवाडी, दयाराम (२०६२) कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन, शोधपत्र ।
- निरौला, इन्दु श्री (२०६७), कक्षा पाँचको मेरो नेपाली किताबमा प्रयुक्त शब्दहरूको आवृत्ति गणना, स्नातकोत्तर तह, अप्रकाशित शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र, नेपाली भाषाशिक्षण विभाग, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, मोरङ ।
- निरौला, तमन्जा (२०७०), कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथामा विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन, स्नातकोत्तर तह, अप्रकाशित शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र नेपाली भाषा शिक्षण विभाग, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, मोरङ ।
- नेपाल राजकीय पज्ञा प्रतिष्ठान (२०४०) नेपाली बृहत् शब्दकोश, काठमान्डौ : विद्यार्थी प्रकाशन प्रा. लि. ।

भण्डारी, पुष्पराज (२०६८) कक्षा दशको नेपाली किताबमा प्रयुक्त जीवनी विधामा समाविष्ट शब्दभण्डारको अध्ययन, स्नातकोत्तर तह, अप्रकाशित शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र, नेपाली भाषाशिक्षण विभाग, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, मोरङ ।

राना, नानीमैया (२०६३), कक्षा आठमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूको कठिन शब्दहरूको अर्थ र वाक्यमा प्रयोग, स्नातकोत्तर तह, अप्रकाशित शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र संकाय नेपाली भाषा शिक्षण विभाग, त्रि.वि. काठमाडौं ।

शर्मा, केदारप्रसाद र पौडेल, माधव प्रसाद (२०६८), नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण, दोस्रो संस्करण, काठमाडौं: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।